

Stefnumót við brennuvarg hjartans

Emmaus-gangan og guðsþjónusta þjóðkirkjunnar

Upprisa Jesú Krists er grundvöllur kristinnar trúar (1Kor 15.13–14). Hún er upphaf nýrrar sköpunar Guðs, þar sem til verða nýr himinn og ný jörð (Opb 21.1). Krossinn og upprisan, þessar tvær víddir í leyndardómi páskanna og í hjálpræðisatburðinum, leggja grunninn að viðhorfi og afstöðu fylgjenda Jesú til lífsins. Heilagur andi skapar og mótar samfélag kristinna „til páskamyndar Krists í heiminum“,¹ eins og Maxwell Johnson orðar það. Guðsþjónusta kirkjunnar er mótsstaður þessa samfélags á páskavegferð sinni.

Frásögn Lúkasarguðspjalls um lærisveinana tvo sem slógust í för með óþekhta göngumanninum, sem reyndist hinn upprisni Kristur, á leið sinni til þorpsins Emmaus (Lúk 24.13–35), getur í þessu ljósi verið gagnleg sem eins konar módel fyrir andlegt líf kristins fólks. Með því er átt við að hinn kristni söfnuður sjái sjálfan sig í Emmaus-förunum og sækist eftir samfylgd við hinn upprisna Krist þegar reynslu er deilt í styðjandi samfélagi, ritningar lesnar og túlkaðar, brauðið brotið og Guðsríkinu þjónað. Fræðimenn hafa því bent á að jafnvel megi líta á frásögnina sem túlkunarlykil fyrir kristna guðsþjónustu² eða starfsemi kristins safnaðar.³

Í þessari grein er guðsþjónusta íslensku þjóðkirkjunnar tekin til athugunar með hliðsjón af Emmaus-frásögninni. Færð eru rök fyrir að sérhver af fjórum grunnþáttum guðsþjónustunnar, eins og þeir birtast í *Handbók íslensku kirkjunnar*,⁴ eigi sér samsvörun í grunngerð Emmaus-frásagnar Lúkasarguðspjalls, og jafnframt að frásögnin dýpki skilning á guðsþjónustu *Handbókarinnar*. Sjónarhorn greinarinnar er þó samkirkjulegt þar sem stuðst er við bæði lútherska og rómversk-kaþólska fræðimenn. Þá er fjallað um nýsköpun og margbreytileika í helgihaldi, í ljósi staðbundinna eða sértækra aðstæðna, og því haldið fram að

¹ Maxwell Johnson: „The Paschal Mystery: Reflections from a Lutheran Viewpoint“, *Worship* 57:2/1983, bls. 134–150, hér 138.

² Gordon Lathrop telur raunar að Emmaus-frásögnin hafi verið rituð gagnert til að kirkjurnar sem læsu Lúkasarguðspjall gætu sett samkomur sínar á fyrsta degi vikunnar í það samhengi að annars vegar væri túlkun ritninganna forsenda þess að finna merkingu með dauða Jesú (Lúk 24.27) og hins vegar að í kvöldmáltíðinni mætti söfnuðurinn hinum krossfesta og upprisna Kristi (24.35). Gordon Lathrop, *The Four Gospels on Sunday: The New Testament and the Reform of Christian Worship*, Minneapolis, MN: Fortress Press, 2012, bls. 47.

³ Gilbert Ostdiek bendir á að frásögnin veiti ekki aðeins fyrirmynd að þjónustu Orðs og máltíðar, heldur einnig að samfylgd og sálgæslu, mystagógiu (þ.e. innleiðslu í hina leyndu dóma trúarinnar) og kristnibóði, og í víðara samhengi einnig að gestrisni, yfirferð eða niðurbroti mæra (e. *boundary crossing/boundary breaking*), samvinnu og köllun til þjónustu við vilja Guðs. Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries: The Emmaus Paradigm*, Collegeville, MN: Liturgical Press, 2021, bls. 10–13.

⁴ *Handbók íslensku kirkjunnar*, Reykjavík: Kirkjuráð, 1981, hér eftir nefnd *Handbók/Handbókin*.

Emmaus-frásögnin geti einnig veitt gagnlega innsýn við slík tilefni, m.a. sem áminning um virka hlustun og virðingu fyrir ólíkri lífsreynslu, textatvinnun og yfirflæði merkingar og nálægð hins heilaga í því hversdagslega.

Að slást í för með...

Í sinni einföldustu mynd fylgir messan sem núgildandi *Handbók* þjóðkirkjunnar veitir leiðbeiningar um, svo og ýmiss konar útfærslur guðsþjónustunnar í ólíkum söfnuðum, sömu fjórum grunnþáttum og samkomur lútherskra kirkna víða um heim, þ.e. messuupphafi, þjónustu Orðsins, samfélaginu um Guðs borð og messulokum.⁵ Hið sama gildir vitaskuld einnig um fleiri kristnar kirkjudeildir, t.d. rómversk-kaþólsku kirkjuna. Kjarna guðsþjónustunnar má þá finna í millipáttunum tveimur, Orðinu og máltíðinni.

Fyrsti liður guðsþjónustunnar, messuupphaf, nær samkvæmt *Handbókinni* frá upphafsþæni til og með kollektubæninni. Messan hefst þó í raun fyrr, við samhringingu kirkjuklukkna og/eða forspil — og ef betur er að gáð enn fyrr, þegar söfnuðurinn tínist til helgidómsins. Frá sjónarhóli trúarinnar er heilagur andi þar að verki við að kalla kirkjuna sína saman. Messuupphafið er enda á ensku gjarnan nefnt *gathering*: að safnast saman. Í því sambandi hefur Gordon Lathrop bent á að ekki aðeins liggi stofn gríska orðsins *ekklesia* (kirkja) í sögninni *kalein* (kalla saman), heldur einnig á að sýn Nýja testamentisins á hinn kristna söfnuð feli í sér tengsl við hebreska hugtakið *qahal*, þ.e. söfnuð Guðs, sem kom saman við Sínaíffjall sem „konungsríki presta og heilög þjóð“ (2M 19.6). Þessi orð eru í 1Pét 2.9 yfirfærð á kirkju Krists.⁶

Lúkas guðspjallamaður staðsetur göngumennina tvo, Kleófas og félagi hans, rækilega í frásögn sinni: Þeir eru á leiðinni frá Jerúsalem en til Emmaus. Ferðin er táknræn, því að vonir þeirra um Jesú sem Messías hafa brostið við krossinn og þeir virðast nú vera á leiðinni aftur til síns fyrra lífs, til daglegrar tilveru líkt og hún var áður en þeir tóku að fylgja Jesú. Þeir eru „á veginum“ (v. 32, 35) þó að þeir hafi yfirgefið „veginn.“⁷ A göngunni slæst Jesús í för með þeim, þó að þeir þekki hann ekki.

Sé lífi manneskjunnar líkt við vegferð má segja að þegar kristið fólk kemur saman til kirkju og hefur sameiginlega guðsþjónustu, slást það för hvert með öðru um stund á því ferðalagi. Þó að kristin manneskja líti svo á að Kristur sé alltaf á lífsveginum með henni, leyfir hún honum með sérstökum hætti að slást í för með sér þegar hún tekur þátt í samkomu safnaðarins. Fyrsti hluti Emmaus-frásagnarinnar (Lúk 24.13–24) gæti í þeim skilningi samsvarað messuupphafinu: að slást í för hvert með öðru og með Kristi.

Presturinn, sem gengur fyrir altari við upphaf guðsþjónustunnar — stundum með hátíðlegri inngöngu kórfélaga, messuþjóna eða krossbera — gengur til móts við Krist í nafni safnaðarins alls. Gangan inn kirkjugólfið er til merkis

⁵ Sjá *Handbók*, bls. 7.

⁶ Gordon Lathrop, *Holy People: A Liturgical Ecclesiology*, Minneapolis, MN: Fortress Press, 1999, bls. 32 og 35.

⁷ Sbr. Jóh 14.6. Frumkristnir voru gjarnan nefndir fylgjendur „vegarins“. Sjá Post 9.2.

um vegferð safnaðarins alls, þar sem hver og einn gengur, með sínum eigin hætti, líkt og til Emmaus. Þar er enginn einn á ferð, heldur með söfnuðinum og Jesú Kristi sjálfum. Þó að fyrstu liðir guðsþjónustunnar gegni, hver um sig, sínu hlutverki í tilbeiðslunni slá þeir í sameiningu einmitt þennan tón: Safnaðarfólkið hefur safnast saman í kirkjunni til að leyfa Emmaus-gönguferðunum sínum að skarast um stund.

Í upphafsþæni guðsþjónustu *Handbókarinnar* eru tekin saman nokkur meginmarkmið þess að kristin manneskja er komin til kirkju: að lofa og ákalla Guð, að hlýða á orð hins þríeina Guðs, og í framhaldinu, með hjálp heilags anda, að iðrast syndanna og eflast í trúnni og „kristilegu hugarfari og líferni.“⁸ Einstaklingurinn í kirkjunni hefur þannig skýran tilgang með þátttöku sinni í helgihaldinu og orðum upphafsþænarinnar er ætlað að rifja upp þann tilgang fyrir hverjum og einum, með söfnuðinum og frammi fyrir Guði. Segja má að hin persónulega Emmaus-ganga kristinnar manneskju, þar sem stöðugt er stefnt að dýpra samfélagi við hinn upprisna Drottin, sé dregin vel fram í þæninni.

Sé litið á Emmaus-frásögnina sem eins konar fyrirmynd kristinnar guðsþjónustu má hins vegar benda á tvenns konar vanda við upphafsþæninna. Annars vegar er það orðalag hennar í fyrstu persónu eintölu, þar sem ekki er gefið rými fyrir hið sameiginlega stefnumót safnaðarins alls, sem hér að ofan hefur verið reifað sem grundvallandi atriði.⁹ Hins vegar er það, að ekki er getið um samfélagið um Guðs borð, þ.e. að söfnuðurinn sé bæði kominn saman til að hlýða á Orðið og safnast saman til kvöldmáltíðar.¹⁰

Þegar bandaríski helgisiðafraeðingurinn Gilbert Ostdiek fjallar um tengsl Emmaus-sögunnar við kristna þjónustu beinir hann sérstaklega sjónum að frásögn lærisveinanna um atburði nýliðinna daga í Jerúsalem þar sem þeirra eigin tilfinningar í tengslum við þá atburði skína í gegn. Ostdiek minnir á að rétt eins og Kristur hlustaði af athygli á sögu þeirra Kleófasar hefjist öll þjónusta í nafni Krists á að *hlusta* á þær sögur sem fólk hefur að segja: frásagnir af lífi sínu, upplifun og líðan.¹¹ Því má álykta að helgihald verði ekki merkingarþært nema söfnuðurinn og leiðtogar hans séu tilbúnir að leggja eyrun við lífsreynslu fólksins í kirkjunni og fólks í ólíkum kimum samfélagsins.

⁸ *Handbók*, bls. 17.

⁹ Þó er vert að benda á að trúarjátning guðsþjónustunnar (Níkeujátningin eða postullega trúarjátningin) er einnig flutt í fyrstu persónu eintölu. Sömu rök gætu vitaskuld átt við um þann messulið, þ.e. að fleirtalan ætti betur við. Frá öðrum sjónarhóli má líta svo á að söfnuðurinn játi þar einum rómi, þ.e. að „ég“ játningarinnar eigi við um söfnuðinn í sameiningu en ekki um einstaklinginn. Þegar trúarjátningin varð hluti af messunni á fimmtu og sjöttu öld er hugsanlegt að hún hafi verið flutt í fleirtölu. Sigurður Pálsson, *Saga og efni messunnar*, Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, 1981, bls. 147.

¹⁰ Á þessu atriði er væntanlega sú einfalda skýring að í *Handbókinni* er gert ráð fyrir að almenn helgidagagudþjónusta geti farið fram án altarisgöngu, líkt og algengast var áður. Upphafsbænin er sú sama, hvort sem samfélagið um Guðs borð er hluti guðsþjónustunnar eður ei. Frá lítúrgískum sjónarhóli er það þó bagalegt að í upphafsþæninni sé ekki vikið orði að öðru af kjarnaatriðum hinnar fjórþættu messu þegar samkoma safnaðarins fylgir hinum fjórum grunnþáttum messunnar þar eður upphafsþænin er ætlað að marka veginn fram undan og færa í orð stefnu og markmið þátttökunnar í helgihaldinu.

¹¹ Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries*, bls. 22.

Þjónusta Orðsins

Frásögn Emmaus-faranna tveggja um örlög Jesú frá Nasaret lýkur með *vonbrigðum* þeirra og *furðu*. „Við vonuðum að hann væri sá er leysa mundi Ísrael“ (Lúk 24.21), segja þeir. Þau ummæli kallast á við þær væntingar lærisveinanna um Messías sem lýst er fyrir í Lúkasarguðspjalli: „... hann var í nánd við Jerúsalem og þeir ætluðu að Guðs ríki mundi þegar birtast“ (19.11). Þessar væntingar eru nú að engu orðnar. Svo eru það á hinn bóginn sögusagnirnar um að gröf Jesú sé tóm, sem Kleófas og samferðamaður hans botna ekkert í (Lúk 24.22–24).

Þau sem stunda sálgæslu kannast trúlega við að mæta áþekkingum tilfinningum fólks sem orðið hefur fyrir sárri lífsreynslu: vonbrigði, sorg og skilningsleysi. Spurt er: Hvað er á seyði? Hvers vegna? Hlutverk sálusorgarans er ekki að telja sig hafa öll svörin á reiðum höndum, heldur að hlusta fordómalaust og veita kærleiksríka nærveru í anda Jesú Krists. Sérhver manneskja hefur sína sögu að segja af eigin lífsreynslu og líðan. Þær sögur eru í bakpokanum sem fylgir þeim sem koma til þátttöku í guðspjónustu.

Annar hluti messunnar er þjónusta Guðs Orðs. Samkvæmt *Handbók* þjóðkirkjunnar felast í henni ritningarlestrar úr báðum testamentum og guðspjall, trúarjátning, prédikun og almenn kirkjubæn, auk sálma. Fyrirmynd að þessari þjónustu Orðsins má finna í Lúk 24.25–27: Þegar Kristur hefur hlýtt á frásögn Emmaus-faranna vitnar hann í hinar hebresku ritningar, útskýrir þá atburði sem gerst hafa og útleggur þá í ljósi textanna. „Átti ekki Kristur að líða þetta og ganga svo inn í dýrð sína?“ spyr hann þá. Í guðspjónustunni hlýðir söfnuðurinn sameiginlega á orð Biblíunnar og glímir við þau í *sambengi við það sem leynist í bakpoka hvers og eins*. Markmið þjónustu Orðsins, svo að aftur sé vitnað í Ostdiek, er því að, sem lærisveinar Krists, geti kirkjufólkið endursagt lífssögu sína í ljósi guðspjallssögunnar.¹²

„Við leggjum okkar sögu, okkar efasemdir og erfiðleika, við fætur hins upprisna“,¹³ segir kirkjutónlistarmaðurinn Bob Hurd þegar hann fjallar um Emmaus-frásögnina og Guðs orð í messunni. Hann líkir samspili ólíkra texta Ritningarinnar, sem lagðir eru hver við annan þegar þeir eru lesnir í helgi-haldinu, við svokallaða „skógarböðun“, sérstaka aðferð til útivistar sem talin er einkar heilsueflandi. Þjónusta Orðsins er þá eins og stígur í gegnum fallegan skóg, sem hjálpar göngufólki með markvissum hætti að upplifa ólíkan ilm, hljóð og áferð skógarins.¹⁴ Predikunarfræðin geyma auðvitað ótal verkfæri í sinni kistu um hvernig leggja megi þann stíg svo að söfnuðurinn finni sína eigin sögu í frásögn Ritningarinnar en lítúrgían sjálf, uppbygging, liðir og svör messunnar, kirkjuárið, textaraðir og sálmar geta ekki síður komið til hjálpar í skógarstígagerðinni um Guðs orð.

Hér ber að viðurkenna að í öllum þessum „vegvisum“ lítúrgíunnar um skóg Orðsins er fólgin *túlkun* á Ritningunni. Emmaus-för þjóðkirkjusafnaðar sem

¹² Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries*, bls. 49.

¹³ Bob Hurd, *Compassionate Christ, Compassionate People: Liturgical Foundations of Christian Spirituality*, Collegeville, MN: Liturgical Press, 2019, bls. 116–117.

¹⁴ Bob Hurd, *Compassionate Christ, Compassionate People*, bls. 119–120.

kemur saman til guðsþjónustu er ávallt fyrir fram hlaðin túlkun hefðar kirkjunnar. Hvað snertir textaraðir kirkjuársins má með nokkurri einföldun segja að sú túlkun byggist á tveimur meginatriðum, líkt og hjá öðrum hefðbundnum mótmælendakirkjum og einnig rómversk-kaþólsku kirkjunni. Fyrri atriðið er þá „skógarböðunin“, sem Hurd nefnir svo í líkingamáli, eða með öðrum orðum *textatvinnun* (e. *intertextuality*), þar sem ólíkir textar beggja testamenta eru lagðir saman í leit að merkingu. Auðvelt er að tengja þetta við útlekkingu Krists á ritningunum í Lúk 24.27. Hins vegar eru textar Ritningarinnar túlkaðir í gegnum *linsu páskanna*, þ.e. í trú á Jesú sem krossfestan og upprisinn Krist.¹⁵ Með þessu er átt við að páskaboðskapurinn, sem grundvallaratriði kristinnar trúarhefðar, hafi verið mótandi þáttur við val og uppröðun á ritningarlestrum helgihaldsins (períkópum) hjá lútúrgískum kirkjudeildum.

Rómversk-kaþólski guðfræðingurinn Bruce T. Morrill er í hópi þeirra sem draga fram þessi tvö túlkunarfræðilegu meginatriði, textatvinnun og páskalinsuna, í lestraskrá kirkjunnar. Hann bendir þó einnig á að — út frá því sem guðfræðin hafi á seinustu áratugum sótt í sjóð áhrifamikilla heimspekinga sem fengist hafi við túlkunarfræði, t.d. Gadamer og Ricoeur — megi varpa fram því grundvallarviðmiði að í sérhverjum texta sé fólgið „yfirflæði merkingar“.¹⁶ Eitt af viðfangsefnum kristins helgihalds sé því að draga fram ný og víðari merkingarsvið trúartextanna.

Og einmitt í ljósi þess — og til að sem flest geti ratað og fundið sína eigin leið eftir skógarstígnum fagra — þarf mál helgipjónustunnar að vera *margbreytilegt*, vísa leiðina að margræðum möguleikum til túlkunar, bjóða upp á orðfæri og líkingar sem höfða til allra kynja, ólíkra einstaklinga og hópa — myndmál sem kemur á óvart, vekur og hreyfir við. Þetta er femínískri helgisiðafraeðingurinn Gail Ramshaw, sem kemur úr röðum lúthersku kirkjunnar, óþreytandi að benda á. Hún skrifar: „Myndlíking sem einum verður til náðar getur orðið öðrum fjötur um fót.“¹⁷ Því hvetur hún þau sem leiða helgihald til að „opna upp á gátt“, þ.e. opna Biblíuna, hefð kristindómsins og minni forfeðranna í trúnni, í leit að ríkidæmi fjölbreytileikans í myndmáli — en sækja einnig t.d. í sjóð annarra trúarbragða og menningarheima, og til rithöfunda samtímans, í leit að tungutaki sem miðlar náð Guðs til sem flestra.¹⁸

¹⁵ Sjá Bruce T. Morrill, *Encountering Christ in the Eucharist: The Paschal Mystery in People, Word, and Sacrament*, New York/Mahwah, NJ: Paulist Press, 2012, bls. 55, 59–60. Sjá einnig t.d. Bob Hurd, *Compassionate Christ, Compassionate People*, bls. 118–120; Maxwell Johnson, „The Paschal Mystery“, bls. 141–142, 149.

¹⁶ Bruce T. Morrill, *Encountering Christ in the Eucharist*, bls. 64.

¹⁷ Gail Ramshaw, *Reviving Sacred Speech: The Meaning of Liturgical Language*, Akron, OH: OSL Publications, 2000, bls. 81.

¹⁸ Sama heimild, sama stað.

Brauðið brotið

Eitt af einkennum guðspjalls Lúkasar er hve oft Jesús er þar við borðhald, alls í ein tíu skipti.¹⁹ Hann er ófeiminn við að sitja að snæðingi með þeim sem samfélagið telur syndara (Lúk 15.2, 5.30). Guðsþjónustan miðlar þeim boðskap að Jesús bjóði öllum sem það kjósi að eiga samfélag við sig í gegnum máltíð en það byggist líka á að þau séu tilbúin að eiga samfélag hvert við annað á jafningjagrundvelli.

Í margra huga er hápunkt Emmaus-sögunnar í 24. kafla Lúkasarguðspjalls að finna í versum 28–32. Þau vers getum við kallað þriðja hluta frásagnarinnar og tengt við þriðja þátt messunnar: samfélagið um borð Guðs. Þegar Kleófas og hinn lærisveinninn hafa hlýtt á útlekkingu ókunnna samferðamannsins á spá-dómunum um Krist er þessi litli gönguhópur að nálgast Emmaus. Svar félagna tveggja við orðinu sem þeir hafa nú heyrt er þetta:

Þeir lögðu þá fast að honum og sögðu: „Vertu hjá okkur því að kvöldu tekur og degi hallar.“ Og hann fór inn til að vera hjá þeim. Og svo bar við, er hann sat til borðs með þeim, að hann tók brauðið, þakkaði Guði, braut það og fékk þeim. Þá opnuðust augu þeirra og þeir þekktu hann en hann hvarf þeim sjónum. Og þeir sögðu hvor við annan: „Brann ekki hjartað í okkur meðan hann talaði við okkur á veginum og lauk upp fyrir okkur ritningunum?“²⁰

Uppbygging messunnar kallar hinn kristna söfnuð til að feta í fótspor Emmaus-faranna og bregðast einmitt við orði Guðs með þessum hætti: að brjóta brauðið og biðja Krist að setjast til borðs með sér. Lærisveinarnir tveir bjóða manninum sem þeir telja enn ókunnugan að neyta máltíðarinnar með sér. Við borðhaldið ber svo við að ókunni gesturinn leiðir vinina í borðbæninni yfir brauðinu. Þar með snúast hlutverkin í raun við: Gesturinn verður gestgjafinn. Hann þjónar þeim í máltíðinni, rétt eins og hann hafði þjónað þeim með Orðinu (eða útlekkingu þess) á leiðinni. Hann verður þeim sem upprisinn „leitourgós“,²¹ þ.e. þjónn helgihaldsins.²²

Þessa víxlan á hlutverkaskipan við borðið í Emmaus má tengja við að, þó að altarisgangen, líkt og öll þjónusta helgihaldsins í kirkjunum, sé undirbúin og leidd af manneskjum — vígðum og óvígðum starfsmönnum og sjálfboðaliðum kirkjunnar — þá er aðeins einn, raunverulegur gestgjafi í því borðhaldi: Kristur, sem er sjálfur „hið lifandi brauð, er niður steig frá himni og gefur heiminum líf“, eins og það er orðað í tungutaki *Handbókarinnar*.²³

Atferli Kristis við borðið í Emmaus (24.30) kallast á við orðalag frásagna allra samstofna guðspjallanna um brauðið í síðustu kvöldmáltíðinni²⁴ og frásögn Páls postula um það sem hann hafi „meðtekið frá Drottni“ um sama efni.²⁵

¹⁹ Sagt hefur verið um frásögn Lúkasar af för Jesú til Jerúsalem, sem teygir sig yfir kaflana Lúk 9.51–19.28, að þar virðist Jesús stöðugt vera „á leið í máltíð, við máltíð, eða nýkominn úr máltíð“! Gordon Lathrop, *The Four Gospels on Sunday*, bls. 115.

²⁰ Lúk 24.29–32.

²¹ Sbr. Heb 8.2, sem í *Biblíunni* 2007 er svo þýtt: „Hann [þ.e. Kristur] þjónar sem prestur (gr. *leitourgós*) í helgidóminum“.

²² Sjá Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries*, bls. 54–55.

²³ *Handbók*, bls. 27 (úr prefasiúbæni (lat. praefatio) fyrir sunnudaga eftir trínitatis, sbr. Jóh 6.33–35).

²⁴ Matt 26.26, Mrk 14.22, Lúk 22.19.

²⁵ 1Kor 11.23–24.

Við þessa upptalningu má bæta mettnarfrásögn fjórða guðspjallsins.²⁶ Þessu atferli er í meginþáttum fylgt í messu þjóðkirkjunnar. Þar leikur *þakkargjörðin* lykilhlotverk. Rétt eins og Kristur þakkaði Guði er hann tók brauðið, braut það og gaf lærisveinunum, er þeirri bæn sem beðin er í kringum borð sem á stendur brauð og vín fyrst og fremst beint í þakklæti til Guðs. Þar er þakkað fyrir gjafirnar á borðinu, enda voru frumkristnar þakkarbænir við máltíðir safnaðanna líklega innblásnar af gyðinglegum borðbænum.²⁷ Eftir hefðinni er fyrsta persóna guðdómsins ávörpuð í þakkargjörðarbænum en þó er ávallt beðið í Jesú nafni og beðið um nálægð heilags anda. Þannig er hinn þríeini Guð gjarnan lofaður fyrir máttarverk sköpunarinnar en þó helst og fremst fyrir náðarverk hjálpræðissögunnar þar sem páskaundrið gegnir enn á ný hlotverki túlkunarlykils. Öll þessi guðfræðilegu einkenni sjást skýrt í þakkarbænum *Handbókarinnar*, ef frá er talið beint þakklæti fyrir mat og drykk (þ.e. þakkarbænin sem borðbæn).²⁸

Þegar Gail Ramshaw fjallar um altarisgöngubænir minnir hún á þennan megintilgang þeirra — sameiginlega lofgjörð og þakkargjörð safnaðarins — en hún setur einnig fram þá brýningu að bænirnar þurfi að þróast í samhengi safnaðarins sem mótsstaður (*locus*) fyrir guðfræði viðkomandi trúarsamfélags. Um leið ætti í bænamálinu að horfa fram til komandi náðarverka Guðs. Þess vegna sé stöðugt þörf á að semja nýjar þakkarbænir. Það þurfi þó að eiga sér stað í jafnvægi milli hefðbundins orðalags, sem mörgum sé kært, og skapandi tjáningar trúarinnar.²⁹

Víkjum nú aftur að borðhaldinu í Emmaus. Þar gerist undrið: Skyndilega þekkja félagarnir tveir Jesú og jafnskjótt hverfur hann frá augliti þeirra. Augu hjartans opnast þegar brauðið er brotið. Þessi svipting í frásögninni er leyndardómur og þar af leiðandi verk andans. Því er ekki að undra að venja kristins fólks í gegnum aldirnar sé sú að biðja Guð um nálægð heilags anda í altarisgöngunni. Slíkt ákall er að finna í flestum þakkarbænum núverandi *Handbókar*, t.d. þetta: „Send oss þinn heilaga anda og sameina oss í staðfastri trú og kærleika.“³⁰ Enginn getur þekkt Krist í brauðinu í eigin mætti. Það er gjöf andans.

Og þegar þeir Kleófas hafa þekkt Krist í brotningu brauðsins spyrja þeir hvor annan: „Brann ekki hjartað í okkur meðan hann talaði við okkur á veginum og lauk upp fyrir okkur ritningunum?“ (Lúk 24.32). Guðfræðingurinn og skáldið John Shea leikur sér að þessum orðum með því að kalla Krist „brennuvarg hjartans!“ (e. „arsonist of the heart“).³¹

²⁶ Jóh 6.11. Ýmsir fræðimenn telja að mettnarfrásögn Jóhannesarguðspjalls sé ígildi páskamáltíðar þess guðspjalls. Sjá t.d. Karoline M. Lewis, *John*, Fortress Biblical Preaching Commentaries, Minneapolis, MN: Fortress Press, 2014, bls. 178.

²⁷ R.C.D. Jasper og G.J. Cumming, *Prayers of the Eucharist: Early and Reformed*, ritstj. Bradshaw og Johnson, Collegeville, MN: Liturgical Press, 2019, bls. 7 og 13.

²⁸ *Handbók*, bls. 27–34. Í öllum þakkarbænum fimm eru innsetningarorð kvöldmáltíðarinnar felld inn í þakkargjörðina.

²⁹ Gail Ramshaw, „The Joyful Effort to Offer Thanksgiving“, *Liturgy* 31:3/2016, bls. 11–18, hér 13.

³⁰ *Handbók*, bls. 28 (úr þakkarbæn 1).

³¹ John Shea, *The Hour of the Unexpected*, Niles, IL: Argus Communications, 1977, bls. 49. Tilvitnunin er hér fengin frá Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries*, bls. 106.

Gail Ramshaw bendir á hvernig eldurinn, eitt af frumtáknnum afls og lífs, verður margræð myndlíking í tungutaki kristinnar trúar.³² Hebresku ritningarnar gera ráð fyrir logandi fórnum og reykelsum sem einni helstu aðferð þjóðarinnar til að nálga Guð. Þar getur eldslogi líka verið tákn um nálægð Guðs (sbr. 2Mós 3.2–6) en logandi návist Guðs vekur líka ótta því að eldurinn getur táknað eyðingu á því sem ekki er Guði þóknanlegt, t.d. Sódómu og Gómorru (1Mós 19.24). Sé litið til rita Lúkasar (þ.e. guðspjallsins og framhalds þess í Postulasöggunni) verður líkingin enn margbrotnari því að þar getur eldur vísað til Satans (Lúk 10.18) og þjáninga í helju (Lúk 16.24) en Jesús sjálfur er líka „kominn að varpa eldi á jörðu“ (Lúk 12.49) og gjöf heilags anda er færð postulunum í eldtungum (Post 2.3). Ramshaw dregur þá ályktun að merking myndmálsins sé sú að „Guð er eins og eldur, en ekki bál sem eyðir, heldur bál sem umbreytir“^{33,34}

Undrið felst ekki síst í að bál hjartans — bál náðar Guðs — kviknar mitt í daglegri tilveru fólks sem glímur við puð og vonbrigði. Ekkert er eins hversdagslegt og að setjast að máltíð. Brauð var hvorki meðlæti né munaðarvara á tímum Jesú, heldur einfaldlega uppistaðan í fæðu alþýðufólks við Miðjarðarhafnið og meginvopn fólksins gegn hungurvofunni, sem hjá flestum var sjaldan fjarri.³⁵ Að borða brauð var hversdagsleg lífsnaðsyn. Og einmitt í þeim aðstæðum gerir Kristur sig kunnan.

Send af stað

„Veröldin er þrungin náð Guðs“,³⁶ sagði Karl Rahner, einn áhrifamesti rómversk-kaþólski guðfræðingur tuttugustu aldar. Frá helgihaldinu í messunni göngum við til móts við hið sanna helgihald lífsins,³⁷ þar sem við þjónum Guði úti í veröldinni, í daglega lífinu, og boðum hinn upprisna Krist með verkum okkar og orðum. Það gerðu félagarnir tveir í frásögn Lúkasarguðspjalls þegar augu þeirra höfðu opnast við matarborðið í Emmaus. „Þeir stóðu samstundis upp“ (Lúk 24.33) og „sögðu frá því sem við hafði borið á veginum og hvernig þeir höfðu þekkt hann þegar hann braut brauðið“ (v. 35). Frásögnin af því sem þeir höfðu upplifað hreinlega „gat ekki verið ósögð.“³⁸ Kristniboð er því hluti

³² Sjá Gail Ramshaw, *Treasures Old and New: Images from the Lectionary*, Minneapolis, MN: Fortress Press, 2002, bls. 164–169.

³³ Gail Ramshaw, *Treasures Old and New*, bls. 168.

³⁴ Hugtakið „brennuvargur“ hefur vissulega almennt neikvæða skírskotun og getur vakið hugrenningatengsl við eyðingu og jafnvel dauða. Orðaleikur Johns Shea, sem fenginn er að láni í titli greinarinnar, getur því verið ögrandi og jafnvel stuðandi en er hér settur fram í ljósi túlkunar Ramshaw á myndmáli eldsins. Sé Guð „ekki bál sem eyðir, heldur bál sem umbreytir“, þ.e. bál sem setur tilvist manneskjunnar í nýtt sambengi afls og djörfungar, verður stefnumótið við Krist sem „brennuvarg hjartans“ eftirsóknarvert.

³⁵ Andrew McGowan, *Ancient Christian Worship: Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective*, Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2014, bls. 22.

³⁶ Karl Rahner: „How to Receive a Sacrament and Mean It“, *Theology Digest* 19/1971, bls. 227–234, hér 228. (Þýðing höfundar.)

³⁷ Rahner talar um „liturgy of the world“, þar sem helgiþjónusta Jesú á krossinum markar hápunktinn. Sama heimild, bls. 229–230.

³⁸ Sbr. Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries*, bls. 81.

af köllun kirkjunnar frá öndverðu. Þegar á starfstíma sínum sendi Jesús læri-sveinana af stað „að boða Guðs ríki og græða sjúka“ (Lúk 9.2)³⁹ og sjálfur er hann sendur af Guði (Lúk 10.16).⁴⁰ Kristnar manneskjur taka því að vissu leyti þátt í sendiför Guðs (*missio Dei*) í heiminum.

Fjórdi og síðasti meginþáttur messunnar er í *Handbók* þjóðkirkjunnar einfaldlega nefndur „messulok“. Hann er jafnframt stysti messuliðurinn, nær að-eins yfir blessun, lokasálm, útgöngubæn og klukknafringingu og/eða eftirspil. Í anda orðalags trússystema okkar víða erlendis mætti kalla messulokin „burtsendingu“ (e. *sending*). Lok guðsþjónustunnar í kirkjunni eiga að senda okkur út til guðsþjónustunnar í heiminum. Við altarið hefur brauðið verið brotið og bikarinn blessaður og svo gengur söfnuðurinn út í því skyni að verða „brauð lífsins“ og „bikar blessunarinnar“ fyrir heiminn; dreifður, brotinn og honum úthellt í þjónustunni við lífið.⁴¹ Í ljósi þess hóps sem Jesús sjálfur valdi sér gjarnan að sitja til borðs með, hlýtur sú þjónusta að ná með sérstökum hætti til hinna fátæku, þjáðu og útskúfuðu.

Í messunni þjónar Kristur samfélagi kirkjunnar með orði sínu og máltíð, rétt eins og hann þjónaði Emmaus-förunum tveimur í frásögn Lúkasarguðspjalls 24. Þannig er kristinni manneskju gefin bæði auðmýkt og hugrekki til að sjá sjálfa sig eins og hún er frammi fyrir kærleiksríku augliti Guðs og um leið stefnir messan að því að hver og einn sem tekur þátt í henni öðlist aukinn styrk til að takast á við köllun sína sem kristinn einstaklingur: að útbreiða kærleika Guðs. Eða, eins og Páll postuli orðar það: að útbreiða þekkinguna um Guð „eins og þekkan ilm“ (2Kor 2.14). Hér er líkingin gripin úr fórnfæringum í trú Ísraelsmanna. Ef Kristur er „brennuvargur hjartans“ er lífi kristinnar manneskju ætlað að vera eins og ljúfur ilmur af reykelsi eða brennifórn sem hann tendrar, og messunni er ætlað að vera físelgurinn sem stöðugt blæs lífi í þær glæður.

Geyma messulok guðsþjónustu þjóðkirkjunnar samkvæmt *Handbókinni* beina tilvísun til þess hlutverks sem hér hefur verið rætt, þ.e. burtsendingar til þjónustu? Þar er vissulega ekki að finna hvatninguna fornu *Ite, missa est* („Farið, þið eruð send“) sem ýmsar kristnar kirkjur geyma enn í einhverri mynd í guðsþjónustu sinni.⁴² En lokabæn (útgöngubæn) messunnar samkvæmt *Handbókinni*, sem meðhjálpari eða söfnuður geta flutt, geymir þó skýra vísun í þessa tengingu milli helgihalds kirkjunnar og helgihalds lífsins, með postulegri áherslu á trú, von og kærleika.⁴³ Lokabænin er þakkargjörð fyrir þá gjöf að með

³⁹ Sjá einnig Lúk 10.1, Matt 10.5, Mrk 3.14 og víðar.

⁴⁰ Sjá einnig Matt 10.40, Mrk 9.37, Jóh 5.36 og víðar.

⁴¹ Gilbert Ostdiek, *Reweaving the Ministries*, bls. 90.

⁴² Þó að ekki komi það fram í *Handbókinni* lýkur guðsþjónustum íslensku þjóðkirkjunnar víða á að prestur flytji hvatningu á borð við „Farið í friði. Þjónið Drottni með gleði.“ Í messubók lúthersku ELCA-kirkjunnar í Bandaríkjunum er til samanburðar gert ráð fyrir ferns konar orðalagi burtsendingar (e. *dismissal*) með safnaðarsvari: „Farið í friði. Þjónið Drottni. S: Guði sé þakkargjörð. / Farið í friði. Deilið fagnaðarerindinu. S: Guði sé þakkargjörð. / Farið í friði. Minnst fátækra. S: Guði sé þakkargjörð. / Farið í friði. Kristur er með ykkur. S: Guði sé þakkargjörð.“ *Evangelical Lutheran Worship*, Minneapolis, MN: Augsburg Fortress, 2006, bls. 115.

⁴³ Sbr. 1Kor 13.13.

Því að taka þátt í guðsþjónustunni hefur söfnuðurinn⁴⁴ fengið að vera minntur á „hverju ég á að trúa, hvernig ég á að breyta og hvers ég má vona“.⁴⁵ Jafnframt er hún bæn um það að þegar gengið er úr kirkju muni Guðs heilagi andi hjálpa þeim sem biður, í þessu þrennu sem „varir“ samkvæmt Páli postula, og á að einkenna líf kristinnar manneskju, þ.e. að „varðveita [Guðs] orð í hreinu hjarta, styrkjast af því í trúnni (*trú*), læra af því að taka framförum í guðrækilegu líferni (*karleikur*) og hugga mig við það í lífi og dauða (*von*)“.⁴⁶

Í lokabæninni er þess sem sé beðið að guðsþjónusta safnaðar íslensku þjóðkirkjunnar haldi áfram utan veggja kirkjurýmisins, rétt eins og hin helga þjónusta Kleófasar og hins lærisveinsins í Lúkasi 24 heldur áfram þegar þeir standa upp frá matarborðinu í Emmaus og segja frá upplifun sinni af því að mæta hinum upprisna Jesú Kristi.

Eining og margbreytileiki

Í umfjölluninni um messuupphaf hér að ofan var rætt um mikilvægi þess fyrir kristið helgihald að hlusta eftir frásögnum ólíkra einstaklinga á vegferð þeirra, rétt eins og Kristur hafi eftir upprisuna gefið sér tóm til að spyrja og hlýða á sögu og tilfinningar lærisveinanna á leið þeirra til Emmaus. Umræðu um þjónustu Orðsins lauk með áherslu á „yfirflæði merkingar“ í textum Ritningarinnar og nauðsyn margbreytileika í líkingamáli og öðru orðfæri helgihaldsins. Í kaflanum um borð Guðs var svo rætt um „brennandi“ nálægð Jesú Kristis í því hversdagslega, þ.e. brauðinu, fæðunni sem alþýðufólk hafði til að draga fram lífið. Loks var í umfjölluninni um messulok bent á að hver þátttakandi í guðsþjónustu ætti að geta haldið helgihaldi sínu áfram þegar kirkjuklukkurnar hefðu hringt út messuna, með orðum sínum, athöfnum og breytni í garð náungans.

Allt þetta vísar okkur á þá leið að þau sem undirbúi og leiði kristið helgihald þurfi að geta lagað sig að þörfum safnaðarins á hverjum stað, horft til umhverfis síns og hins menningarlega fjölbreytileika þess og hlustað eftir því sem þar brennur á fólki í samfélaginu. Kristin guðsþjónusta er alltaf samkoma þess safnaðar sem hittist einmitt *þar og þá*, við sínar aðstæður, erfiðleika, vonbrigði og hversdagslegt puð, en líka gleði, þakklæti og væntingar til lífsins. Eining kristinnar felst einnig í þessum margbreytileika hennar.

S. Anita Stauffer talar í þessu sambandi um spennuna milli hins sanna eða upprunalega (e. *authentic*) í lítúrgíunni annars vegar, þ.e. framsetningu fagnaðar-erindisins og/eða trúartjáningar innan ramma postullegrar hefðar, og hins vegar þess sem hefur staðbundið gildi (e. *relevance*), þ.e. á hvern hátt kristið helgihald verður merkingarbært fyrir fólk í tilteknum aðstæðum og menningu.

⁴⁴ Vandinn við lokabænina er sá sami og við upphafsþænina (sjá hér að ofan og nmgr. 9), þ.e. orðalag hennar í fyrstu persónu *eintölu* og skortur á tengingu við kvöldmáltíðarlið messunnar. Eftir orðanna hljóðan tjáir lokabænin þakkargjörð einstaklingsins og bæn hans/hennar/háns um styrk í helgihaldi daglega lífsins. Í guðsþjónustunni kemur söfnuðurinn hins vegar *saman* og biður *saman*, einnig þó að einn úr hópnum (vígður eða óvígður) flytji bænina fyrir munn allra. Betur færi því á að lokabænin væri flutt í fleirtölu eins og t.d. bænin Faðir vor.

⁴⁵ *Handbók*, bls. 38.

⁴⁶ Sama heimild, sama stað.

Þessir tveir þættir þurfi stöðugt að veða salt í guðsþjónustulífinu.⁴⁷ Stauffer spyr: „Hvernig getur helgihald og kirkjutónlist ... verið sannarlega kristin og sannarlega kínversk, eða sannarlega kristin og sannarlega austur-afrísk ... og svo framvegis?“⁴⁸

Spurningum Stauffer má þó mæta með öðrum hætti: Er til nokkuð sem er „sannarlega“ kínverskt? Gæti íslenskur þjóðkirkjusöfnuður fundið út hvað væri „sannarlega íslensk menning“ að dómi allra sem skilgreina sig innan þess hugtaks og lagað guðsþjónustu sína að henni? Fljótt verður ljóst að málið er snúið, ekki síst á tímum fjölmennningar, fólksflutninga og síbreytilegra samfélaga. Því er ekki að undra að spurningar um tengsl helgihalds og menningar hafi fengið mikið rými innan lítúrgískrar guðfræði á seinustu áratugum.⁴⁹ Auk þess hefur verið bent á að þátttaka í kristnu helgihaldi feli í sér menningarlega tjáningu tiltekins samfélagshóps, þ.e. kristinna manna.⁵⁰

Í samhengi Emmaus-frásagnarinnar stendur þó mikilvægasta spurningin eftir, þ.e. með hvaða hætti kristin guðsþjónusta geti, með margbreytileika sínum innan einingar hefðarinnar, endurspeglað og mætt lífsreynslu þeirra sem slást í förina með Kristi á hverjum tíma og stað.

Sem dæmi um andsvar við þessu má nefna nýja helgisíðabók norsku þjóðkirkjunnar. Er hún var tekin í notkun árið 2011 var boðið upp á mikið valfrelsi og sveigjanleika bæði innan forms og einstakra liða sunnudagsguðsþjónustunnar, sem þó fæli í sér fastan kjarna. Í raun var gert ráð fyrir að hver söfnuður þróaði sína eigin, staðbundnu messu, með málfari og efni sem hæfði eigin aðstæðum og venjum.⁵¹

Annars konar dæmi gæti verið helgihald Kvennakirkjunnar, sem er hreyfing innan íslensku þjóðkirkjunnar, byggð á femínískri guðfræði. Í nýlegri guðsþjónustubók kirkjunnar⁵² er að finna ferns konar messuform hennar, þrjú án altarisgöngu en eitt með öllum fjórum liðunum sem hér að ofan hafa verið tengdir við þætti í Emmaus-frásögninni. Þá er þar að finna úrval af textum til notkunar við einstaka messuliði. Allir eiga þeir það sameiginlegt að vilja bregðast við lífssögum, spurningum og líðan kvenna, hvar sem þær eru staddar

⁴⁷ S. Anita Stauffer, „Christian Worship: Toward Localization and Globalization“, *Worship and Culture: Foreign Country or Homeland?*, ritstj. Gláucia Vasconcelos Wilkey, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 2014, bls. 35–42, hér 39.

⁴⁸ Sama heimild, bls. 40. (Þýð. höf.)

⁴⁹ Sú umfjöllun er að mestu utan við svið þessarar greinar en hér nægir að benda á skrif Anscar Chupungco um „liturgical inculturation“, eða aðlögun helgihalds að staðbundinni menningu, þar sem markmiðið er „að næra virka þátttöku í samhljómi við menningarleg mynstur og venjur hins staðbundna samfélags.“ Anscar J. Chupungco: „Inculturation of Worship: Forty Years of Progress and Tradition“, *Worship and Culture* 2014, bls. 276–286, hér 282. (Þýð. höf.)

⁵⁰ Frank C. Senn, *Embodied Liturgy: Lessons in Christian Ritual*, Minneapolis, MN: Fortress Press, 2016, bls. 259.

⁵¹ Den Norske Kirke, „Gudstjenestereformen: Ordning for Hovedgudstjenesten“, sótt á vef norsku þjóðkirkjunnar: https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km_04_1_1_10_ordning_hovedgudstjenesten_bm.pdf.

⁵² Sjá Kvennakirkjan, *Göngum í hús Guðs: Guðþjónustan okkar*, Kvennakirkjan, Reykjavík, 2020 (innangangsorð ritar sr. Auður Eir Vilhjálmstöttir).

á sinni „Emmaus-göngu.“ Þess vegna innihalda textarnir styðjandi, umhyggju-sama og fyrirgefandi guðsmynd og jákvæðan mannskilning.⁵³

Loks má hér nefna nauðsyn þess að kirkjan hafi í guðsþjónustulífi sínu svigrúm til að bregðast hratt við aðstæðum sem koma upp og valda því að bakpoki margra „Emmaus-ferðalanga“ innan safnaðanna fyllist af áþekktum tilfinningum og áhyggjum á þeirri tilteknu stundu. Sem dæmi um þetta má nefna að er rússneski stjórnarherinn réðst inn í Úkraínu þann 24. febrúar árið 2022 hófust stríðshörmungar innan Evrópu með hætti sem ekki hafði sést frá lokum seinni heimsstyrjaldar. Þessa sáust víða merki undir eins í helgihaldi íslensku þjóðkirkjunnar. Aðeins tveimur dögum eftir innrásina sendi biskupsritari t.d. starfandi prestum tölvubréf með bænalanítinu frá sálmabókarnefnd sem unnt væri að nota í næstu sunnudagsguðsþjónustu en þar er litanía almennt ekki flutt.⁵⁴ Fáeinum vikum síðar auglýsti Dómkirkjan í Reykjavík „samstöðumessu með Úkraínu“ þar sem sungin yrði miskunnarbæn og sálmar frá Úkraínu og flutt ávörp um málefnið.⁵⁵

Nefna mætti mörg fleiri dæmi þar sem leitast er við að gera helgihald að merkingarbærum vettvangi þess samfélags sem vill, í sínum eigin kringumstæðum, taka undir orð Kleófasar og samferðamanns hans í frásögn Lúkasar-guðspjalls: „Vertu hjá okkur því að kvöldu tekur og degi hallar“ (24.29).

Leiðarvísir?

Vitaskuld er hægt að útfæra lútherska guðsþjónustu á Íslandi með margvíslegum hætti og ólíkum þeim sem gert er ráð fyrir í gildandi *Handbók*. Nýsköpun í helgihaldi er vafalaust iðkuð í einhverri mynd í flestum söfnuðum þjóðkirkjunnar. Ýmiss konar messuform eru þar í notkun og önnur munu án efa verða til á komandi árum. Þá er gott að hafa til hliðsjónar grunnþættina fjóra í guðsþjónustunni, tilgang hvers þeirra og hlutverk: messuupphaf (e. *gathering*), þjónustu Orðsins, samfélag altarisgöngunnar og messulok (e. *sending*). Í því ljósi gæti Emmaus-frásögnin og módelið fjórþætta sem þar má finna e.t.v. verið gagnlegur leiðarvísir fyrir þau sem skipuleggja stefnumót safnaðanna við „brennugarg hjartans.“

⁵³ Þorgeir Arason, „Samfélag vinkvenna Guðs“, *Kirkjuritid* 1/2021, bls. 34–36.

⁵⁴ „Bænalanítinu fyrir friði“, tölvubréf Péturs G. Markan biskupsritara til presta þjóðkirkjunnar 26. febrúar 2022.

⁵⁵ „Samstöðumessa með Úkraínu sunnudaginn 13. mars“, sótt á vef Dómkirkjunnar: <http://domkirkjan.is/2022/03/>.